

oudgriekse slangenpoëzie

De Theriaca van Nicander

Snake Poetry in Ancient Greek

Nicander's Theriaca

Dr. Floris Overduin

Inleiding

Zoals zo'n beetje alle oude culturen, kende ook die van het oude Griekenland, uiteraard, een fascinatie voor slangen. Het gaat daarbij deels om mythologische wezens, zoals de monsterlijke Medusa met slangen als haren, koning Cadmus van Thebe, die samen met zijn vrouw Harmonia in een slang veranderde, of de monsterlijke, nooit slapende slang die het Gulden Vlies bewaakte in het verhaal over Jason en de Argonauten. Python, de mythische reuzenslang die in Delphi (dat toen nog Pytho heette) door de god Apollo verslagen werd, leeft heden ten dage voort als naam voor de eponieme slangensoort. Daarnaast vormden slangen in het dagelijks leven natuurlijk ook een realiteit en, in beperkte mate, ook een bedreiging. Deze dreiging staat centraal in het meest prominente werk uit de klassieke oudheid dat

Dr. Floris Overduin

Introduction

Virtually every ancient culture was fascinated by snakes, and ancient Greece is no exception here. Of course snakes feature prominently in Greek mythology. One can think of the monstrous Medusa, having snakes for hair, king Cadmus and his wife Harmonia who turned into snakes, or the never-sleeping monstrous dragon that guarded the famous Golden Fleece in the story of Jason and the Argonauts. Python, the mythical giant snake that was slain in Delphi (still called Pytho at the time) by the Olympian god Apollo, still lives on today as the name-giver of the eponymous snake species. Of course for the Greeks the presence of snakes was not limited to mythology. They were part of everyday life as well, where they formed a – limited – threat to human safety outside of the cities. Their menace is the topic of the most prominent and at the same time most odd ancient text concerned with snakes: the *Theriaca* (958 lines of verse long) of the Greek poet Nicander of Colophon, who lived in the second century BCE on the coast of West-Ionia, nowadays the Turkish Riviëra. In this poem Nicander, as a teacher, instructs his pupil Hermesianax in everything he needs to know about serpents, their names, distinguishing features, identification marks, the effects of their venomous bites, and how to cure the wounds caused by them. The title, therefore, is short for *theriaca pharmaca* ('cures against (the bites of) dangerous animals'). The name *theriaca* lives on in the modern

om slangen draait; het is meteen ook het meest curieuze. In zijn gedicht *Theriaca* (958 versregels) vertelt de Griekse dichter Nicander, afkomstig uit Colophon (aan de huidige Turkse riviera), aan zijn leerling alles wat die moet weten over slangen: hun namen, uiterlijke kenmerken, de uitwerking van hun gifbeten, en de manier om deze wonden te genezen. De titel verwijst dan ook waarschijnlijk naar het Griekse *theriaka pharmaka*, 'geneesmiddelen tegen (beten van) gevaarlijke dieren'. Het van *theriaca* afgeleide Nederlandse woord 'triakel' zullen weinigen nog gebruiken, maar in het Engels is het terug te vinden in het woord 'treacle', dat tegenwoordig (suiker)stroop betekent, maar vroeger een medicinale siroop tegen onder meer vergiftiging was.

Theriaca: een gedicht

Waarom is dit werk zo curieus te noemen? Hoewel het in de tweede eeuw voor Christus (de tijd waarin de *Theriaca* geschreven werd) heel gebruikelijk was om geleerde traktaten over bijvoorbeeld biologie of geografie te schrijven, was het zeer uitzonderlijk dat deze vrij technische kennis *in dichtvorm* gepresenteerd werd: Nicanders slangenpoëzie bevat namelijk nauwelijks spannende verhalen of lyrische beschrijvingen, maar bestaat uit de uitzonderlijke combinatie van de Griekse verstechniek van Homerus en de op zich weinig poëtische inhoud van de slangencatalogus. Een bizarre keus, want dit levert poëzie op die - op het eerste gezicht - niet bepaald poëtisch aandoet, met eindeloos veel zakelijke details die in het keurslijf van de versregels gedwongen zijn. Wat is dit voor werk? Nicander vertelt het ons in de opening van de *Theriaca*:

'Moeiteloos en in detail, mijn beste Hermesianax, meest geëerde van mijn vele verwanten, kan ik je vertellen over de verschijningsvormen en de dodelijke wonden van giftige dieren en ook de remedies voor dit - onverwacht toegebrachte - leed. En de zwoegende ploeger, herder en houthakker zullen je eren wanneer één van die bees-

English noun 'treacle', nowadays used to indicate sugar-based syrup, but originally a medicinal recipe against, among other things, envenomation.

Theriaca: a poem

What is so off-beat about this work then? Whereas in the second century BCE (the age of Nicander) it was common practice to write learned treatises in prose on subjects of biology or geography, it was highly extraordinary to present technical knowledge *in verse*. Moreover, Nicander's snake poetry does not contain many exciting stories or lyrical descriptions, something we would expect from a poet. On the contrary, it consists of the strange combination of the exotic Homeric Greek verse technique and the not so exotic contents of a snake catalogue. The poet's choice is bizarre, as it yields a type of poetry that is – at first glance – not very poetical at all, featuring endless lists of technical details forced into the constraints of highly restricted epic Greek verse. What kind of work is it then? As Nicander explains in the opening lines of the *Theriaca*:

ten in het bos of aan de ploeg zijn dodelijke tand in hen zet, omdat jij kennis hebt van tegengiften.¹ (*Theriaca* 1-7).

De opzet is duidelijk: wie Nicanders instructies volgt, kan zich redden na (vrijwel) dodelijk gebeten te zijn. Dat met name degenen die op het platteland werken (boeren, herders, houthakkers) gevaar lopen, mag niet verbazen.

Slangennamen

Een groot deel van het gedicht is dus gewijd aan het beschrijven van verschillende soorten slangen. De Griekse namen geven doorgaans etymologisch interessante informatie. De *aspis*, een cobra-achtige, deelt zijn naam met een klein rond soldatenschild, waaruit blijkt dat de typische ronde cobra-nek (en dus de slang zelf ook) naar dit schild vernoemd is. De *dryinas* (Europese adder) is vernoemd naar de *drys*, Grieks voor 'eik', waaruit blijkt dat men dacht dat deze slang zich hoofdzakelijk in of bij eiken ophield, net als de latere druïden trouwens. De *scytale* (zandboa) dankt zijn naam aan zijn regelmatige, paalachtige vorm; *scytale* is Grieks voor knuppel. De 'zandratelslang' heet in het Grieks *sepedon* (het werkwoord *sèpomai* betekent 'rotten'), vanwege de uitwerking van diens beet op de huid van zijn slachtoffer; dit geldt ook voor de lastig te duiden slang die *seps* heet. De *chersydrus* verblijft zowel op het land (*chersos*) als in het water (*hydoor*); zijn naam betekent dus 'land-waterslang', in tegenstelling tot de *hydrus* (*coluber natrix*), die vrijwel alleen in het water voor zou komen. Zo zijn de meeste antieke namen goed te begrijpen.

Het gaat in de centrale beschrijving van het werk om de volgende soorten, waarbij opgemerkt moet worden dat het in de regel erg lastig is om op basis van de antieke

'Readily, dear Hermesianax, most honoured of my many kinsmen, and in due order will I expound the forms of savage creatures and their deadly injuries which smite one unforeseen, and the countering remedy for the harm. And the toiling ploughman, the herdsman, and the woodcutter, whenever in forest or at the plough one of them fastens its deadly fang upon him, shall respect you for your learning in such means for averting sickness.' (*Theriaca* 1-7)¹

Nicander's aim is clear: those following the poet's lessons will be able to save themselves after an – almost – lethal bite. It should not surprise anyone that it is particularly those working in the country (farmers, shepherds, woodcutter) that run the highest risk.

Snakes and their names

A large part of the poem is thus concerned with the description of different types of snakes. Their Greek names are usually quite interesting from an etymological point of view. The *asp* or rather *aspis*, a cobra-like snake, shares its name with a small round soldier's shield, which shows that the typical round hood formed by the cobra's neck, and therefore the snake itself too, is named after this round shield. The *dryinas* (common European adder) is named after the *drys*, ancient Greek for oak, showing that this snake was thought to reside chiefly in or around oaks, actually just like the later Celtic *druïds*. The *scytale* (javelin sand boa) owes its name to its regular pole-like shape; *scytale* is Greek for rod or club. The sand viper's Greek name is *sepedon* (the verb *sèpomai* meaning 'to rot', cognate to the English sepsis), because of the effect of the *sepedon*'s bite on the victim's skin; the same goes for the *seps*, another serpent difficult to identify. The *chersydrus*

1. Mijn vertaling. De *Theriaca* is tot op heden niet in het Nederlands vertaald. Men kan desgewenst terecht bij Gow & Scholfield (1953) voor een Engelse vertaling. Jacques (2002) en Spatafora (2007) verzorgden een moderne Franse en Italiaanse vertaling.

1. All translations are taken from the edition of Gow & Scholfield (1953). In addition French (Jacques 2002) and Italian (Spatafora 2007) translations have recently appeared.

Griekse beschrijvingen tot een precieze moderne identificatie te komen.² De cijfers verwijzen naar de Griekse versregels: 157-89: Egyptische cobra (*Naja haje*), 209-257: zandadder (*Vipera ammodytes*), 258-81: 'hoornadder' (*Cerastes cerastes*), 282-319: Avicenna-adder (*Cerastes vipera*) of zandschubadder (*Echis carinatus*), 320-33: 'zandratelsang' (*Echis pyramidum*) of aspisadder (*Aspis vipera*), 334-58: Perzische pseudocerastes (*Pseudocerastes persicus*), 359-71: Levantijnse adder (*Vipera lebetina*), 372-83: wormhagedis (*Blanus strauchi*) of wormslang (*Tryphlops vermicularis*), 384-95: kleine zandboa (*Eryx jaculus*), 411-37: Europese adder (*Vipera berus*), 438-47: vierstreepslang (*Elaphe quatuorlineata*), en 458-82: kleinaziatische adder (*Vipera daboia xanthina*).

Op het eerste gezicht een net overzicht van de belangrijkste slangen die in de Griekse wereld voorkwamen, een wereld die ten tijde van Nicander (tweede eeuw vóór Christus) niet alleen het moderne Griekenland omvatte, maar ook grote delen van het Midden-Oosten en oostelijk Noord-Afrika. Wanneer we de beschrijvingen van de individuele slangen echter wat beter in kaart brengen, zal de vraag rijzen hoe betrouwbaar deze Nicander nu eigenlijk is. Lijkt hij de meeste slangen zelf te hebben waargenomen, of gaat het hier grotendeels om boekenwijsheid?

Amphisbaina en haemorrhōis

In *Theriaca* 372-83 bespreekt de dichter de zogenaamde *amphisbaina*, geïdentificeerd als de wormhagedis, en feitelijk dus geen slang, al is de verwarring begrijpelijk. De Griekse naam, die letterlijk 'beide kanten op gaand' betekent, is niet willekeurig gekozen, maar moet letterlijk genomen worden. De Grieken dachten namelijk dat deze slang aan beide uiteinden van zijn

lives both on land (*chersos* in Greek) and in the water (*hydōr*): its name therefore literally means 'land-water-snake', as opposed to the *hydrus* (*Coluber natrix*), which was believed to live chiefly in water. In this way, most antique names are easy to interpret etymologically.

The poem's central part deals with the following species, although I should note that in general it is very difficult to give precise modern identifications based on Nicander's Greek descriptions.² The numbers refer to the Greek verses: 157-189: Egyptian cobra (*Naja haje*), 209-257: sand viper (*Vipera ammodytes*), 258-281: horned viper (*Cerastes cerastes*), 282-319: Avicenna viper (*Cerastes vipera*) or saw-scaled viper (*Echis carinatus*), 320-333: Northeast African carpet viper (*Echis pyramidum*) or asp (*Aspis vipera*), 334-58: Persian horned viper (*Pseudocerastes persicus*), 359-371: Levant viper (*Vipera lebetina*), 372-383: worm lizard (*Blanus strauchi*) or European worm snake (*Tryphlops vermicularis*), 384-395: javelin sand boa (*Eryx jaculus*), 411-437: common European adder (*Vipera berus*), 438-447: four-lined snake (*Elaphe quatuorlineata*), and 458-482: Ottoman viper (*Vipera daboia xanthina*).

At first glance we are presented here a clear overview of the most important snakes occurring in the Greek world, which in Nicander's time (second century BCE) not only comprised modern Greece, but also consisted of large parts of the Middle East and eastern North-Africa. When one takes a closer look at the accounts of the individual snakes one may ask how reliable this Nicander really is. Does he appear to have seen most of these snakes with his own eyes, or is he merely displaying book learning?

1. Ik baseer me voor de identificatie op het onderzoek van Leitz (1997), aangevuld met de opmerkingen van Scarborough (1980).

2. The identification used here is based on the study of Leitz (1997), with some additional remarks by Scarborough (1980).

Echis coloratus coloratus. Foto/Photo: André Weima.

Vipera latasti latasti. Foto/Photo: André Weima.

lijf een kop had: Nicander noemt hem dan ook *amphikarènos* ('met aan beide kanten een hoofd'), niet bepaald de observatie van een nauwkeurige bioloog. Dat de details van de kop wellicht lastig te zien zijn, is begrijpelijk, maar Nicanders conclusie is wat al te makkelijk, waarmee hij aansluit bij een oud volksgeloof in dit soort monsterlijke wezens. Ook latere bronnen (bijvoorbeeld Aelianus, *De natura animalium* 9.23.8, Nonnus, *Dionysiaca* 5.146) hebben het over een *amphisbaina* 'met twee monden', waarmee het beeld bevestigd wordt: de behoefte om in dit soort slangen te geloven, was blijkbaar sterker dan de behoefte om hun bestaan eens te verifiëren. Zelfs de Romeinse onderzoeker Plinius ziet geen reden om het bestaan van de *amphisbaina* in twijfel te trekken (*Naturalis Historia* 8.85).

De beschrijving van de Avicenna-adder, in het Grieks *haemorrhòis* ('bloedstomer'), lijkt objectief beter te kloppen. De dichter legt uit:

Amphisbaina* and *haemorrhòis

In *Theriaca* 372-383 the poet discusses the so-called *amphisbaina*, identified as the worm lizard, and therefore technically not a snake, although the confusion is easily understood. Its Greek name, which means 'going both ways', was not chosen randomly, but should be interpreted literally. The ancient Greeks originally believed that this snake had a head at both ends of its body. Nicander therefore calls it *amphikarènos* ('with a head at both ends'), which is not exactly the accurate observation of a meticulous biologist. One can understand that it is difficult to observe the details of the animal's head precisely, but Nicander's conclusion is obviously a little too easy. In fact, it follows ancient popular belief in this sort of monstrous creature. Later sources too (for example Aelian, *De natura animalium* 9.23.8, Nonnus, *Dionysiaca* 5.146) mention an *amphisbaina* 'with two mouths', thus confirming the old image. Apparently

‘Ik zal je nu vertellen hoe de ‘bloedstromer’ eruit ziet, die altijd op rotsige hellingen slaapt, waar hij een kleine ruige slaappleats maakt onder de struiken. Daar heeft hij zijn schuilplaats wanneer hij verzadigd is van zijn voedsel. Hij is gelijk in lengte aan de omvang van een voet, maar qua breedte is hij aflopend vanaf zijn vurige kop. Soms is hij roetkleurig, soms roodbruin. Bij de nek wordt hij wat smaller en zijn staart is sterk beknot en strekt zich afgeplat uit vanaf zijn midden. In zijn voorhoofd onder zijn sneeuw witte hoorns zitten zijn twee ogen, waarvan de rissen wel wat lijken op die van sprinkhanen, en boven zijn lijf steekt trillend zijn vreselijke verscheurende kop uit.’ (*Theriaca* 282-93)

Een gevaarlijke slang, zoals uit het vervolg zal blijken. De ogenschijnlijk objectieve beschrijving is echter op een aardige manier vertekend: de pose die Nicander beschrijft, is die van een slang die met zijn achterlijf een ring op de grond maakt, waarboven hij dreigend de rest van zijn lijf verheft, met zijn kop op het hoogste punt. De kop van deze adder krijgt in het Grieks de afschuwelijkste toevoegingen mee, die normaal gebruikt worden voor mythische monsters. Een paar regels eerder beschrijft Nicander echter dat het dier een voet lang is. Aangenomen dat het om ongeveer 30 cm gaat, betekent dit dat, na aftrek van het achterlijf dat een ring op de grond vormt, er hooguit 10-15 cm overblijft voor de rest van het lijf. De ‘vreselijk verscheurende kop’ die dreigend boven zijn lijf torent, is dus vanaf ooghoogte nauwelijks te zien. Met een paar pennestreken is dit kleine slangetje ineens een afschrikwekkende draak geworden, een techniek waar Nicander nogal eens gebruik van maakt.

Adderbeet

Als Nicander verder gaat, blijkt dat niet alleen angstaanjagende slangen, maar ook afgrijselijke beetsymptomen zijn warme aandacht hebben (*Theriaca* 298-305): ‘Maar zodra ze [de vrouwtjes Avicenna-adder] bijt,

the need to believe in this sort of creature was stronger than the need to verify its existence properly. Even the Roman polymath Pliny does not show any inclination to doubt the existence of the *amphisbaina* (*Naturalis Historia* 8.85).

The description of the Avicenna viper, *haemorrhoids* (‘blood-letter’) in Greek, appears to be more correct. The poet explains:

‘Next I will tell you what marks the blood-letting snake, which always sleeps in rocky ascents, making a small, rough lair under a hedge. There it has its lurking-place when it has gorged its fill. It equals a footprint in length, but as to its breadth it dwindles tapering from the fiery head down. At times it is of a sooty hue, or again a reddish brown. It narrows moderately at the neck, and its tail is sharply compressed and stretches flattened from the middle onward. In its forehead beneath its snow-white horns are planted two eyes, of which the irises are somewhat like those of locusts, and on high rises terrible its devouring head.’ (*Theriaca* 282-293)

A dangerous snake indeed, as will appear from the rest of the account. The apparently objective description is, however, distorted in a clever way: the pose depicted by Nicander here is that of a snake with its rear-end coiled up on the ground, above which the rest of its body is hovering menacingly. Its head, on top, is given the most terrible epithets in the Greek, adjectives usually reserved for mythical monsters. But a few lines earlier Nicander told us the animal is a foot in length. If we assume that this is about 30 cm this means that, if we subtract the length of the coil of the blood-letter’s rear-end, the rest of the raised body cannot be more than 10 or 15 cm. The ‘terrible devouring head rising on high’ must then hardly be visible at eye level! With a few minor adjustments this tiny snake has all of a sudden been turned into a ghastly dragon, a poetic technique used not infrequently in the *Theriaca*.

ontstaat er een zwelling met een donkere, ongezonde kleur, en een zware pijn doet het hart bevriezen; de maaginhoud, veranderd in water, stroomt eruit, terwijl in de eerste nacht bloed uit de neusgaten, keel en oren welt, vers geïnfecteerd met het galachtige gif; urine loopt bloederig het lichaam uit; wonden op de ledematen breken open, bespoedigd door het verval van de huid. Moge geen vrouwtjesbloedslang ooit haar gif in je spuiten!' De laatste opmerking van de dichter ten spijt, lijkt hij zich met veel elan uit te putten in rijke beschrijvingen. De hier geboden vertaling is dan ook een povere weergave van Nicanders barokke taal. Vreselijke wonden worden met veel smaak uitvoerig beschreven, wat overigens niet wil zeggen dat deze beschrijvingen op zich onjuist zijn.

De lezer die vervolgens van de dichter een afdoend recept verwacht - het gedicht zou immers over geneesmiddelen tegen giftige wonden moeten gaan - komt vooralsnog bedrogen uit: de recepten zijn midden in het gedicht op een hoop gegooid, zodat nauwelijks nog duidelijk is welk recept tegen welke beet dient. Die recepten zelf zijn trouwens ook niet al te functioneel: maten en hoeveelheden ontbreken nogal eens, sommige ingrediënten zijn lastig te vinden (kippenhersens, vers hertenmerg, nijlpaard-testikels, het lelletje van een varkenslever enzovoorts), en sommige remedies verraden oud bijgeloof, zoals de instructie om op een kruispunt twee levende, parende slangen te vangen en die gezamenlijk in een pot te koken.

Paradoxografie?

Sommige beschrijvingen liggen meer op het terrein van de paradoxografie: wonderbaarlijke, ongelooflijke natuurlijke verschijnselen die biologisch toch niet onmogelijk lijken, en daarom graag door sensatiebeluste dichters verteld worden. Eén zo'n geval zagen we al: de tweekoppige *amphisbaina*. Een ander geval wordt beschreven in *Theriaca* 128-36, waar de zandadder (waarschijnlijk

The asp's bite

As Nicander continues we discover that the poet's interest is not only in fearsome snakes, but also in the horrible symptoms of their bites:

'But when first it bites, a swelling of dark, unhealthy hue rises, and a sore pain freezes the heart, and the stomach's content turned to water gushes out, while on the first night after, blood wells from the nostrils and throat and ears, freshly infected with the bile-like venom; urine escapes all bloody; wounds on the limbs break open, hastened by the destruction of the skin. May no female blood-letter ever inject its venom into you!' (*Theriaca* 298-305)

Despite the poet's last remark, what he is telling his audience here is actually a profuse list of richly coloured afflictions, presented with zest. By comparison the translation given here is a meagre rendition of the poet's ornamented baroque style. Terrible wounds are painted elaborately with fervour, which is not to say that they are incorrect. The reader who subsequently expects to be given an adequate recipe - the poem was supposed to be about remedies against poisonous bites after all - will be disappointed: all recipes are combined in the middle of the poem in one big jumble, so that it is hardly evident which remedy serves against which sort of bite. The recipes themselves are not very useful either, for that matter: measures, amounts and quantities are often lacking, some of the ingredients are evidently difficult to obtain (chicken brains, fresh marrow of a stag, the testicle of a river horse, the lobe of a boar's liver, *etcetera*), and some of the remedies clearly betray superstition, for example the instruction to catch two mating living snakes at a crossroads and boil them in a pot.

Paradoxography?

Some of the descriptions are closer to paradoxography: miraculous, unbelievable

Cerastes. Foto/Photo: André Weima.

Paring/Copulation Echis pyramidum. Foto/Photo: André Weima.

een *Echis pyramidum*) al een keer voorbijkomt, voordat hij als soort apart wordt beschreven in 258-81. De dichter vertelt ons dat men vooral op moet passen voor het mannetje, wanneer deze ontsnapt is aan de dodelijk beet van het vrouwtje dat hij zojuist bevrucht heeft. Normaal gesproken, zo vertelt Nicander, bijt het vrouwtje namelijk meteen na de paring het mannetje dood door zijn kop af te bijten. Hij wordt dan echter gewroken door zijn nageslacht, dat voor straf door de buikwand van de moeder heen eet. De jongen worden aldus moederloos (vaderloos waren ze al) geboren; de zandadder is dan de enige vivipare slang, ten opzichte van alle gewone ovipare slangen. Een mooi verhaal, dat deze bijzondere vorm van voortplanting moet verklaren, al is deze biologische wraakactie wat al te menselijk voorgesteld.

Een ander curiosum staat kort beschreven in *Theriaca* 826-7. Het betreft het hardnekkige verhaal dat murenen (die als giftige, slangachtige vissen ook een plaats in het gedicht verdienen) aan land gaan om met adders te paren. Aelianus, een latere auteur die een heel werk in meerdere boeken wijdde aan wonderlijk dierengedrag, beweert zelfs dat de adder een soort lokroep zou hebben waarmee hij murenen uit de zee het strand op lokt (Aelianus, *Historia animalium* 1.50 en 9.66).

natural phenomena that are nevertheless not considered impossible from a biological point of view, and therefore welcome material for poets keen on sensation. I referred to one instance earlier on: the two-headed *amphisbaina*. Another instance is displayed in *Theriaca* 128-136, where a certain viper (probably the African carpet viper, *Echis pyramidum*) is treated in passing, before its proper categorical treatment in 258-281. The poet tells us to watch out in particular for the male when it has escaped the deadly bite of the female he just mated with. Normally, or so Nicander tells us, the female bites off the head of the male immediately after mating, thus killing it. It is subsequently avenged, however, by its offspring, who revenge their father by eating through their mother's womb. The young snakes are consequently born both motherless and, of course, fatherless, their father having been beheaded by their mother. This makes the African carpet viper the only viviparous snake, compared to all other oviparous snakes. An exciting story, which should explain for this curious way of reproduction, although this biological revenge scheme is depicted from a human rather than a biological perspective.

Another oddity is described briefly in *Theriaca* 826-827. Here we find the persistent story that moray eels (which, being venomous snakelike fish, deserve pride of place in the poem too) leave the sea in order to mate with vipers on land. Aelian, a later author who devoted an entire work in multiple books to wondrous animal behaviour, even states that vipers use a special call to lure the moray eels to the shore (Aelian, *Historia animalium* 1.50 and 9.66).

The status of the 'king of snakes', as he is cryptically called in *Theriaca* 396, is decidedly unclear.

'Consider too the King of Snakes, small indeed yet far excelling all others: his head is pointed; he is golden-hued and three

De status van de ‘koning der slangen’, zoals hij in *Theriaca* 396 in het Grieks cryptisch omschreven wordt, is onduidelijk.

‘Let ook op de koning der slangen, klein, zeker, maar hij overtreft alle andere veruit: zijn kop is puntig, hij heeft een gouden gloed en is uitgestrekt driemaal de breedte van een handpalm lang. Werkelijk niet één van de monsters op aarde met zware kronkels kan zijn gesis verdragen wanneer ze rond het middaguur naar voedselplaats of bos of smachtend naar een drinkplaats vooruitschieten, maar ze draaien zich om en slaan op de vlucht. Zijn beet doet het lichaam van een mens opzwellen, en het vlees valt loodkleurig en zwart van de ledematen af. Zelfs geen vogel, cirkelend boven het lijk, of het nu een adelaar is, of een gier of een raaf, of een of andere wilde diersoort die in de heuvels woont, eet ervan: zo afschuwelijk is de stank die het lichaam afgeeft. En als gulzigheid dan toch een onnozeldier er naartoe leidt, dan wordt ter plekke voor dood en een snel eind gezorgd.’ (*Theriaca* 396-410)

Er is veel gespeculeerd over de precieze identificatie van deze ‘koning der slangen’. Zijn naam doet vermoeden dat het om een zogenaamde basilisk gaat (*basileus* is Grieks voor ‘koning’), waarmee het probleem nog niet opgelost is, aangezien de basilisk elders vooral een fabeldier is, te herkennen aan de tekening van een diadeem op zijn kop. Een stap verder komt men door deze basilisk als *Lytorhynchus diadema* te duiden, een bestaande slang die wel wat van Nicanders beschrijving weg heeft, maar het is typisch dat Nicander niets over deze tekening zegt. Vermoedelijk gaat het hier dus toch om een andere slang, wellicht de *Echis pyramidum*, al is die al eerder behandeld door de dichter.

Etiologie

De twee interessantste passages van het gedicht, althans vanuit cultuurhistorisch oogpunt, bevinden zich in de etiologische

palms’ width in outstretched length. Truly none of the heavy-coiled monsters of earth abide his hissing when to feeding-ground or forest or in craving for a watering-place they dart forth at noontide, but they turn and flee. His bite swells a man’s body, and from the limbs the flesh falls away livid and blackening. Nor even will a bird pursuing its track above the corpse, be it eagle or vulture or raven that croaks of rain, nor yet any species of wild beast that pastures upon the hills, feed upon it; such the terrible stench that it sends forth. Yet if so be that fatal greed draws one of them near in ignorance, death and a swift ending are wrought for it on the spot.’ (*Theriaca* 396-410)

The exact identification of this ‘king of snakes’ has brought about much speculation. Its name suggests that we are dealing with a so-called *basilisk* (*basileus* being Greek for king), but that does not really solve the problem, as the *basilisk* elsewhere only appears as a mythical creature, to be recognized by the diadem-like marks on its head. Others have suggested this must be a *Lytorhynchus diadema*, which, as opposed to the basilisk, is an existing snake corresponding quite well to Nicander’s description above. But then again it is somewhat odd that Nicander would fail to mention something as striking as the drawings on the snake’s head – if he ever saw one.

Aetiology

The poem’s two most interesting passages, at least from a cultural-historical perspective, are concerned with aetiology: they offer mythical explanations for phenomena that can still be observed today. One could, for example, compare the story in the Old Testament accounting for the fact that snakes are limbless and therefore have to crawl in the dust, as punishment for the evil behaviour of the snake in the Garden of Eden towards Eve. The first aetiological story explains the halting movement of the Avicenna viper (*Cerastes vipera*):

sfeer: ze bieden mythologische verklaringen voor verschijnselen die we nog altijd waar kunnen nemen. Denk bijvoorbeeld aan de oudtestamentische verklaring voor het feit dat slangen geen ledematen hebben en dus in het stof moeten kruipen, dit als straf voor het kwaadaardige gedrag van de slang in het paradijs tegenover Eva. De eerste etiologische vertelling betreft de hortende manier van voortbewegen van de Avicenna-adder (*Cerastes vipera*):

‘Als het werkelijk waar is: komend uit Troje werd Helena woedend op deze slangensoort, toen zij en haar bemanning hun schip landden bij de stormachtige Nijl, op de vlucht voor een hevige aanval van de noordenwind. Toen zag ze namelijk haar stuurman Canobus in coma raken op het zand van Thonis. Een vrouwtjes-‘bloedstromer’, in de verdrukking gekomen, beet hem namelijk in zijn nek terwijl hij sliep, braakte het zware gif in hem en maakte zijn slaap tot zijn ondergang. Helena verbrijzelde bij deze slang de middenwervel en brak de ruggewervel; de ruggengraat stak uit het lijf: sindsdien bewegen bloed- en hoornslangen als enige zich niet meer in een rechte baan, maar gehinderd door hun ellendige toestand zijn ze kreupel.’ (*Theriaca* 309-19)

Deze passage moet niet alleen een etiologische verklaring bieden voor de Canopische monding in de Nijldelta (vernoemd naar de aldaar gestorven mythische stuurman), maar ook voor de beweging van deze slang. De straf van Helena zorgt er blijkbaar voor dat niet alleen deze slang in het bijzonder, maar de hele soort - vergelijk de slang uit het Paradijs - vervloekt wordt en tot in lengte van dagen kreupel door het leven moet. Dat het hier om de welbekende prinses gaat die in de Trojaanse Oorlog voor veel ellende had gezorgd, geeft het geheel wat meer mythologisch cachet.

Een laatste voorbeeld betreft een andere complexe etiologie, die moet verklaren

‘If the tale be true, Bane-Helen coming from Troy was angered with this species when her company beached their vessel by the tumultuous Nile as they fled before the dread onset of the north wind, what time she beheld Canobus, the helmsman, swooning on the sands of Thonis; for as he slept a Female Blood-letter, on which he had pressed, struck him in the neck and belched forth its deadly poison into him, turning his rest to ruin. Therefore Helen crushed the middle of its trailing shape, breaking the ligatures of the back about the spine, so that the backbone started from its body. From that day forward the blood-letter and the crooked-roving cerastes alone of snakes move haltingly, oppressed by their injury.’ (*Theriaca* 309-319)

This passage is not only designed to explain for the existence of the Canopic estuary of the Nile (named thus after the mythical helmsman that died on its beach), but also for the peculiar propulsion of this snake. Helen’s punishment apparently does not only apply to this particular individual snake, but to the entire species – think of the punished snake in the Garden of Eden – cursed to live their lives crippled till kingdom come. The fact that it is a well-known Greek princess who deals out the punishment, infamous for her dealings in the Trojan War, adds significantly to the story’s mythological allure.

A final example is another complex aetiology, incorporated to explain why mankind does not live forever, as opposed to snakes, which can restore themselves to youth infinitely by sloughing their skins.

‘Now, there is a tale of ancient days current among men how, when the first-born seed of Cronus became lord of heaven, he apportioned to his brothers severally their illustrious realms, and in his wisdom bestowed upon mortals Youth, honouring them because they had denounced the Fire-Stealer.

Vipera ammodytes transcaucasiana. Foto/Photo: André Weima.

waarom mensen niet het eeuwige leven hebben, en waarom slangen zich juist, door te vervellen, steeds verjongen.

‘Een zeer oud verhaal doet onder de mensen de ronde, hoe, toen het eerbiedwaardige geslacht van Kronos de hemel beheerde en toen hij aan zijn broers - ieder afzonderlijk - de vermaarde heerschappijen toekende, hoe hij toen dus in zijn wijsheid als eergeschenk aan de mensen de ‘jeugd’ schonk, hun eer verlenend: want zij hadden hem de rover van het vuur verklapt. Dwazen! Want veel plezier hadden ze niet van hun domme gedrag. Toen ze moe waren geworden, laadden ze het geschenk namelijk op een ezel. Vermoeid en met uitgedroogde keel snelde deze weg, tot hij een slang zag, opgerold in zijn schuilplaats. De ezel smeekte het verderfelijke beest hem te helpen uit zijn penibele situatie. De slang echter eiste in ruil de lading op de rug van de ezel, het onverstandige geschenk, en de

The fools, they got no good for their imprudence: for, being sluggards and growing weary, they entrusted the gift to an ass for carriage, and the beast, its throat burning with thirst, ran off skittishly, and seeing in its hole the deadly trailing brute, implored it with fawning speech to aid him in his sore plight. Whereat the snake asked of the foolish creature as a gift the load which he had taken on his back; and the ass refused not his request. Ever since do trailing reptiles slough their skin in old age, but grievous eld attends mortals. The affliction of thirst did the deadly brute receive from the braying ass, and imparts it with feeble blows.’ (*Theriaca* 343-358)

A bizarre story: in primeval, mythical times mankind was offered, as a present from the gods, the gift of ‘youth’. Perhaps we are to image eternal youth, perhaps eternal life, or perhaps people did die, but were spared the misery of old age. In their folly they tied

ezel weigerde dit verzoek niet. Sindsdien werpen slangen altijd hun oude huid af, en de vreselijke ouderdom heeft de mensheid in zijn greep. Het verderfelijke dier ontving de droge kwelling van de balker, en brengt deze toe met zijn droge beten.’ (*Theriaca* 343-58)

Een vreemd verhaal: in de mythische oertijd kregen de mensen als cadeau van de goden de ‘jeugd’. Misschien ging het om de eeuwige jeugd, misschien om het eeuwige leven, misschien stierven ze wel, maar werden ze niet eerst oud. In hun onnozelheid bonden ze deze ‘jeugd’ op de rug van een ezel, die er dorstig vandoor ging. De slang, die blijkbaar een bron bewaakt, staat de ezel toe te drinken, maar wil daar dan wel de ‘jeugd’ voor in ruil. Zo komt het dat de mensen niet langer de jeugd hebben, maar de slang, die zich oneindig (zo dacht men) kan verjongen door te vervellen, wel. Maar er is meer aan de hand. Het gaat hier om een zogenaamde *dipsas*, ‘dorstslang’

‘youth’ to the back of an ass for transport, which, however, took off thirstily. A snake, implicitly guarding a well or a pool, allows the ass to drink, but demands ‘youth’ in return. Thus it is explained that mankind no longer has ‘youth’, but snakes have, as they can rejuvenate infinitely – or so they were believed to, based on their ability to slough. But there is a little bit more to this story. The snake in question is a so-called *dipsas*, literally ‘thirst-snake’ (*Pseudocerastes persicus*), which through its blows causes unquenchable thirst. This thirst the snake was believed to have inherited from the ass, together with ‘youth’. Typically, and not altogether incidentally, here too – exactly like in the story of Eve and the snake – the evil serpent is responsible for the loss of the prelapsarian blissful life in paradise. In both stories man was foolish and careless, and therefore now has to suffer the consequences.

The ass, incidentally, also bears the mark of aetiology: it has to live life as a beast of

Vipra ammodytes ammodytes. Foto/Photo: André Weima.

(*Pseudocerastes persicus*), die met zijn beten afschuwelijke dorst veroorzaakt. Deze dorst zou hij, samen met de 'jeugd' van de ezels hebben gekregen. Typisch, en niet geheel toevallig, is ook hier, net als bij Eva en de slang, de laatste verantwoordelijk voor het verspelen van het goede, paradijselijke leven. De mens is in beide gevallen dom en onvoorzichtig geweest en moet nu boeten. De ezels is trouwens ook etiologisch belast: hij moet voortaan als ellendig en slecht behandeld lastdier door het leven.

Besluit

Is de *Theriaca* van Nicander nu een betrouwbaar werk of niet? Daar lopen de meningen nogal ver uiteen. De *communis opinio* is weliswaar dat Nicander verschillende bronnen heeft geraadpleegd, en zich niet alleen maar op het eerste het beste werk gebaseerd heeft (Knoefel & Covi 1991; Jacques 2002), maar dat wil nog niet zeggen dat hij de slangen in kwestie zelf bestudeerd, of zelfs maar gezien heeft. Scarborough (1980, 25-53) draait het om: Nicander heeft zelf geen enkel verstand van zijn materie en heeft dan ook niets te melden dat hij niet direct uit zijn bronnen overgenomen heeft. Dat was ook geen probleem, want Nicander was geïnteresseerd in literatuur, en niet in wetenschap.

Mijn stellige indruk is dat Nicander primair een dichter was, die er genoegen in schepte deze duistere slangenwereld om te vormen in Homerisch Grieks vol literaire middelen, mythologie en etiologie. Dichterlijke motieven gingen daarbij vaak voor praktische, en mooie beschrijvingen voor meer biologisch verantwoorde. Bruikbaar of niet, de slangenpoëzie van Nicander van Colophon vormt een uniek document dat een boeiende kijk geeft als een van de meest curieuze literaire experimenten uit de oudheid.

burden, suffering beatings and maltreatment forever.

Conclusion

Is Nicander's *Theriaca* a reliable source of information? Opinions vary heavily with regard to this point. Most scholars agree that Nicander used different sources and did not merely take his information from any old book he happened to have at hand (Knoefel & Covi 1991; Jacques 2002). This does neither imply, however, that he studied these snakes himself, nor that he actually ever saw one. Scarborough (1980, 25-53) turns the argument around: Nicander had no knowledge whatsoever of his material, and therefore has nothing to add to the sources he used. This was not a problem at all, as Nicander's only interest was in literature, not science. I strongly subscribe to the idea that Nicander was first and foremost a poet, who took pleasure in transforming this dark world of snakes into Homeric Greek verse, full of literary elements, mythology, etymology, and aetiology. In this process poetic concerns outweighed practical ones, and colourful depictions outweighed realistic and reliable ones. Whether the *Theriaca* is useful or not, Nicander's snake poem is a unique and fascinating document, giving us insight in one of the most curious literary experiments in antiquity.

